

Dr. sc. Mejra Softić

KARAKTERISTIKE INTERPRETACIJA SASTAVNOG HEMZETA-WASLE NA MORFOLOŠKOM NIVOU RIJEČI

Sažetak

Sastavno hemze-wasla je zasebna vrsta dopuskog vezanog gramatičkog morfema. Njegova primarna uloga uvjetovana je zakonitostima fonetsko-fonološke prirode i ogleda se u olakšanju izgovora date riječi kada, do izvjesne mjere, ima učešće i u njezinim formalno-gramatičkim preoblikama, ali ne i u kreiranju novog značenja.

Općenito izostajanje njegovih zasebnih morfoloških interpretacija za posljedicu ima vrlo često poistovjećivanje sastavnog sa rastavnim hemzetom što dalje implicira njegovo ortografsko variranje i nerazumijevanje.

Kao flektivni afiks, sastavno hemze-wasla je obilježje određenih vrsta glagola i njihovih zasebnih oblika. Kod određenog broja imena stoji kao formalna nadoknada za elidirani treći korijeni konsonant dok je njegova pojava kod određenog člana, također, uvjetovana zakonitostima strukture arapskog sloga. U posebnim kontekstualnim okruženjima – medijalnoj poziciji, sastavno hemze, kao vezani gramatički morfem, bilježi fonetsko, a u određenim slučajevima i formalno elidiranje.

1. Opće viđenje današnjih interpretacija

Na temelju dosadašnjih iskustava stečenih tokom kontinuiranog izučavanja ove oblasti i tokom nastavne prakse arapskog književnog jezika¹, te sistematičnog uvida u klasičnu i

---

¹ Naziv *arapski književni jezik* implicira normirani arapski jezik, odnosno jezik pisane riječi, oficijelnih obraćanja i medija, te bi, stoga, u ovom kontekstu, primjereniji naziv bio *arapski standardizirani jezik*. Međutim, on nije uobičajen i

savremenu arapsku i orijentalističku lingvističku literaturu, moguće je iznijeti jedno generalno viđenje aktualnih interpretacija ove vrste hemzeta na morfološkom nivou riječi.² Naime, iako je obilježje brojnih oblika riječi, još uvijek je evidentan tradicionalan način morfoloških interpretacija *wašle* koje se ogledaju u prilično površnim informacijama svedenim na čisto poziciona obilježja. To znači, kada se u literaturi, ili nastavi arapskog jezika ističu određeni glagolski oblici osnovne ili proširenih vrsta glagola, posebna obilježja nekih općih imenica ili određenog člana, naglašava se da su oni, između ostalog, karakteristični i po tome što u inicijalnoj poziciji bilježe formalnu pojavu sastavnog hemzeta-*wašle*, koje u određenim kontekstualnim okruženjima biva elidirano.

Međutim, očekivana zasebna ocjena morfoloških vrijednosti *wašle*, njihova potvrda ili negacija, kao i ocjena njezinog statusa u odnosu na druge arapske gramatičke morfeme, u potpunosti izostaje što uveliko otežava svaki pokušaj njezine evaluacije s ovog aspekta. Zato smatramo važnim ukazati na neke elemente bitne za moguće inoviranje morfoloških interpretacija *wašle* koje bi omogućile jasniju predodžbu o njezinoj ulozi i značaju na ovom nivou riječi.

S obzirom na poziciju u riječi i specifične uvjete pojavljivanja, sastavno hemze-*wašla* se, na ovom jezičkom nivou, interpretira u okvirima *leksičke* ili *derivacione morfologije* koja za svoj predmet izučavanja ima načine tvorbe riječi.³ Najzastupljeniji morfološki model proširivanja značenja leksičkih morfema u arapskom jeziku jeste afiksacija (*az-ziyāda*-الزِّيَادَة) koja podrazumijeva proširivanje osnove riječi (najčešće se radi o

---

primjenljiv u arapskoj, a ni orijentalističkoj lingvističkoj literaturi zbog čega ćemo ostati doslijedni u primjeni ovog tradicionalnog naziva.

² Ovdje je riječ o klasičnoj univerzitetskoj literaturi (T. Muftić, *Gramatika arapskoga jezika*, 1998, Š. Sikirić, M. Handžić, *Gramatika arapskog jezika*, 1984; R. Božović, *Udžbenik savremenog arapskog jezika*, 1988; W. Wright, *A Grammar of the arabic language*, 1974; A. Haywood; H.M. Nahmad, *A new arabic grammar of the written language*, 1993; Arne A. Ambros, *Einführung in die moderne arabische Schriftsprache*, München, 1969; 'As'ad-an-Nādirī, *Naḥw al-luġa al-'arabiyya*, 1997; 'Abd-al-Laṭīf Aḥmad-aš-Šuwayrif, *at-Tadribāt al-luġawiyya*, 1997, itd.), Muḥammad 'Abd-al-Ḥāliq 'Azīma, *al-Muġnā fī at-taṣrīf al-'af'āl*, Kairo, 1996; Ḥaldiyya Maḥmūd-al-Bayyā', *al-Hamza fī al-luġa al-'arabiyya*, 1995; Ramadān 'Abd-at-Tawāb, *Mušmila al-hamza al-'arabiyya*, 1966. i sl.

³ Nasuprot nje je oblast morfologije koja se bavi izučavanjem fleksije-flektivna morfologija.

triliteri) upotrebom određenog broja gramatičkih (vezanih) morfema definiranih kao dopunski suglasnici (*ḥurūf az-ziyāda* – حروف الزيادة). Ima ih deset (/هـ/ ، /ل/ ، /س/ ، /ن/ ، /ت/ ، /ا/ ، /و/ ، /ي/ ، /ا/ ، /ا/) i svaki od njih, pored učešća u morfološkim preoblikama osnove riječi, može biti i jedan od njezinih korijenskih konsonanata uz izuzetak 'alifa koji stoji kao zamjena za slabi korijenski konsonant [و] ili [ي], npr. [دَعَا] gdje je on zamjena za konsonant [و] ili [سَارَ] gdje je zamjena za konsonat [ي].

Gramatički morfemi se, i kao derivacioni i kao flektivni afiksi, u arapskom jeziku upotrebljavaju kao *prefiksi* – اَدْخَلَ، نَكَسَرُ، ... ; *infiksi* – مفتاح، فتيان، مدرسة، يوميّ، حمراء، صالحون، زُة، ... ; *sufiksi* – مُسْتَعْمِل، يَعْلَمُ، ... مفاتيح، امتلك، اِحْرَجْتُمْ، قَدَائِمُ، ذلك، ... ili kao *razdvojeni morfemi*, odnosno *cirkumfiksi* – تَعَاوَنَ، مدرسيّ، يعملون، أجناس، ... . Svaki od njih se uvodi s različitom namjenom koja može značiti semantički ili sintaksički doprinos osnovi od čega i zavisi njihovo definiranje kao derivacionog ili flektivnog afiksa, a s obzirom na frekventnost upotrebe i pozicione mogućnosti, među njima postoje značajna odstupanja.⁴

Problem interpretacije statusa sastavnog hemzeta-*wašle*, u odnosu na spomenute gramatičke morfeme, evidentan je jer se ono, kao što smo do sada mogli primijetiti, u određenim oblicima riječi javlja samo (uz određeni broj općih imenica i imperativ osnovne glagolske vrste), ili u kombinaciji s nekima od njih (proširene glagolske vrste). Postavlja se pitanje njegovog morfološkog svrstavanja jer formalno nije uvršten među ovih deset gramatičkih

⁴ Naime, stepen upotrebe gramatičkih morfema diktiran je brojem njihovih značenjskih različitosti, tako da su, u tom smislu, manje frekventni morfem /س/ koji se prema pravilu dodaje samo desetoj vrsti glagola (استشعمل) i njezinim oblicima; morfem /هـ/ koji se upotrebljava samo kao fonetska nadogradnja nekih glagolskih i imenskih oblika – ... كتابية، جسابية، ... i morfem /ل/ koji ima upotrebu u pokaznim zamjenicama – هنالك، أولئك، تلك، ذلك kao pokazni slog ل (tzv. *lām al-bu'd* البعد – *lām za udaljenost*) i u svojstvu određenog člana (ال). Veći broj značenja podrazumijeva i frekventniju upotrebu tako da veći dio ostalih gramatičkih morfema, shodno svom značenju, ima prefiksalsnu, sufiksalsnu i infiksalsnu upotrebu uz izuzetak morfema /ا/ i /و/ koji ne bilježe prefiksalsnu poziciju. Detaljnije vidjeti: Šāliḥ Salīm-al-Fāḥirī, *‘Ilm at-taṣrīf al-‘arabī*, ELGA, Malta, 1999, 75-84.

morfema, a istovremeno se definira kao *dopunsko hemze* (*al-hamza az-ziyāda* – الهمزة الزائدة), odnosno kao jedan od njih.

Prva misao, koja se nameće sama po sebi, jeste da morfemi / / ili / / ili / / impliciraju sastavno hemze-*wašlu*, ali dosadašnje interpretacije i ilustracije načina njihovih upotreba, kao gramatičkih morfema, isključuju takvu mogućnost. Naime, prema navodima arapskih gramatičara, 'alif se kao gramatički morfem ne upotrebljava u prefiksnoj, nego samo u infiksnoj (صادق، كاتب، ... (مفتاح،)، ili sufiksnoj poziciji (...، عطشى، ذكرى،...) (مفتاح، ...)، ili sufiksnoj poziciji (...، أوصل، أعمال، أرنب، أشرف، ...) (أمكن، أوصل، أعمال، أرنب، أشرف، ...) može zaključiti da ove interpretacije podrazumijevaju rastavno, ali ne i sastavno hemze-*wašlu*.⁵ S druge strane, neki formalni izrazi koji impliciraju sve gramatičke morfeme, kao što su اليوم تنساه ili التمسّن u koliziji su sa navodima o upotrebi rastavnog hemzeta kao gramatičkog morfema jer on ovdje nije formalno zastupljen za razliku od npr. drugog izraza سألتهمونها. Prva dva izraza formalno potvrđuju *wašlu*, a isključuju rastavno hemze kao gramatički morfem, dok je u trećem izrazu situacija obrnuta. To upućuje na zaključak da ni arapski gramatičari, u ovom smislu, nemaju jasno izdefinisane stavove, te da oni ove dvije vrste hemzeta, u suštini, poistovjećuju..

U pogledu njegovog učešća u morfološkim tj. formalnim preoblikama riječi, smatramo da je sastavno hemze-*wašla* u tijesnom odnosu sa ovim gramatičkim morfemima. Svjesni i sami ove činjenice, arapski gramatičari, nakon interpretacija značenja i mogućih pozicija svakog afiksa ponaosob, *zasebno* poglavlje posvećuju i afiksaciji *wašle*, odnosno njezinoj formalnoj

⁵ O načinima afiksacije pomoću ovih morfema šire vidjeti: 'Aḥmad-al-Ḥamlāwī, *Šeda al-'arf fi fann aṣ-ṣarf*, Taḥqīq: 'Alā'-ad-Dīn 'Aṭīyya, Maktaba dār al-bayrūtī, 2000, 248-257. Što se tiče 'alifa, smatra se da on kao gramatički morfem ne stoji u prefiksnoj poziciji „ (...) jer je nepokrenut, a s nepokrenutim (konsonantom) izgovor ne započinje (...)“ tj. (...)“ و إعلم أنّ الألف لا تزداد أولاً البيت، لأنها ساكنة و (...)“ (ibid. 253). S druge strane, 'alif u infiksnoj i sufiksnoj poziciji kao gramatički morfem, s određenim značenjskim preoblikama, stoji u formi dugog vokala što je za inicijalnu poziciju isključeno.

⁶ 'As'ad-an-Nādirī, *Naḥw al-luġa al-'arabiyya*, al-Maktaba al-'aṣriyya, Beyrūt, 1997, 357.

interpretaciji, ali bez jasnog razgraničenja njezine uloge kao jednog vezanog morfema.⁷

Sa značenjskog aspekta, odnosno njegovog učešća u modeliranju i doprinosu promjeni osnovnog značenja riječi, gdje je svaki od spomenutih afiksa na određen način bitan, mišljenja smo da se sastavno hemze-*wašla* s njima ne može dovesti u istu morfološku ravan.

Pođemo li od osnovne definicije *morfema* koja kaže da je to najmanji segment riječi koji ima svoje značenje ili gramatičku službu u rečenici, sastavno hemze-*wašlu* možemo interpretirati kao vezani gramatički morfem čiji se značaj ogleda u činjenici da omogućava tj. olakšava izgovor riječi koja započinje konsonantom bez vokala. Ovakva konstatacija korespondira s ciljevima afiksacije u arapskom jeziku definiranim na sljedeći način:

- a) *kreiranje novog značenja*, što je ujedno i najprioritetniji cilj ovakvih morfoloških preoblika riječi u čemu participiraju svi spomenuti afiksi izuzev morfema /ح/ ;
- b) *omogućavanje otpočinjanja iskaza s konsonantom bez vokala* u čiju svrhu se upotrebljava sastavno hemza-*wašla*;
- c) *pojašnjenje padežnog nastavka* riječi sufigiranjem morfema /ح/ ;
- d) *kreiranje dugih vokala* upotrebom *slabih konsonanata* (*ḥurūf al-‘illa*-حروف العلة) –[ي] ، [و] ، [ا] ;
- e) *zamjena* koja se realizira u nekim množinama muškog roda, npr. زَنَادِقَةٌ i قَسَاوِسَةٌ gdje se morfem /ت/ za ženski rod javlja kao zamjena za morfem /ي/ u drugom obliku množine قَسَاوِيسُ i زَنَادِيقُ⁸

---

⁷ Vidjeti: Ibn Hišām, *‘Awḍaḥ al-masālik ‘ilā ‘Alfiyya Ibn Mālik*, Dār al-maktab al-‘arabī, Beyrūt, 1996, III, 217; ‘Aḥmad-al-Ḥamlāwī, op. cit, 258; Ibn ‘Aqīl, *Šarḥ ibn ‘Aqīl ‘ala ‘Alfiyya ibn Mālik*, IV, 207, dok S. Janković u svojoj neobjavljenoj disertaciji (*Diglosija u savremenom arapskom*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 1975, 111) prenosi mišljenja nekih arabista prema kojima je fonetska pojava *sastavne hamze* „... čisto poziciono određena i nema nikakvu strukturalnu ni morfološku vrijednost“.

⁸ Ṣ. Salīm-al-Fāḥirī, op. cit., 70;

- اِعْشَوْشَبَ : اِفْعَوْعَلَ ; اِحْشَوْشَنَ , اِعْشَوْشَبَ ; *oblici imperativa* - اِعْشَوْشَبَ , اِحْشَوْشَنَ ;
- اِحْلَوُذٌ , اِعْلَوُطٌ – اِحْلَوُطٌ ; اِعْلَوُطٌ , اِحْلَوُذٌ : اِفْعَوَّلَ ¹⁰
- b) proširenih vrsta glagola iz kvadrilitera na paradigme :
  - اِحْرَنْجِمَ , اِحْرَنْطَمَ – اِحْرَنْجِمَ : اِفْعَنْلَلَ ;
  - اِفْشَعَّرَ , اِسْمَخَّرَ , اِطْمَأَنَّ , اِقْشَعَّرَ : اِفْعَلَّلَ ; اِطْمَعَنَّ , اِسْمَخَّرَ ;
  - اِسَلَّقَ , اِعْلَنَدَ – اِحْلَنَدَ : اِسَلَّقَ , اِعْلَنَدَ ; اِفْعَلَّلَ ;
- c) imperativ osnovne vrste pravilnih (اِعْلَمَ , اِحْلَسَ , اَلْعَبَ , اَمُرُّ , اِفْرُرُ , اِثْدَنُ , اِثْتِ , اِثْقُ , اِذْعُ , اِحْكُ , اِنْسُ , ...) i nekih nepravilnih glagola (اُدْرُسُ , اُتْرُكُ , اُسْكُتُ , ...) ¹¹

Interpretacije ovakvih oblika proširenih glagolskih vrsta u nastavi i literaturi za nearape vrlo su uopćene i pojednostavljene. One podrazumijevaju prezentaciju i njihovo usvajanje prema standardnim paradigmama čija se pojašnjenja svode na podatke o proširivanju glagolske osnove određenom vrstom afiksa, pri čemu se *wašla* definira kao njihovo zajedničko obilježje.

Uzmemo li kao primjer VII vrstu glagola, najčešći vid interpretacije jeste da se ona formira kada se na glagolsku osnovu dodaje prefiks اِد , ili prefiks اِسْت za X vrstu, ili prefiks اِ i infiks ا za VIII vrstu, ili prefiks اِ , infiks اِ i udvojeni krajnji radikal za XI vrstu, itd. Istovremeno se, uz formalna pojašnjenja proširenih vrsta glagola, interpretiraju i njihova značenja koja su direktno uvjetovana vrstom afiksa pri čemu se sastavno hemze-*wašla* uglavnom razumijeva kao sastavni dio datog afikasa.

Prema tome, smatra se da u kreiranju, npr. refleksivnog značenja VII vrste, participiraju afiksi اِد , ili afiksi اِسْت u kreiranju značenja molbe, traženja u X vrsti, ili prefiks اِ i infiks ا u kreiranju refleksivnog, ili značenja reciprociteta VIII vrste glagola i sl. ¹²

¹⁰ Glagoli iz posljednje tri vrste (XI, XII i XIII) označavaju svojstva u izraženijoj mjeri, intransitivni su i zato nemaju oblike pasiva.

¹¹ Uvođenje sastavnog hemzeta-*wašle* u ovu glagolsku formu obavezno je zato što nakon elidiranja prezentskih prefiksa prvi konsonant ostaje nepokrenut tj. bez vokala. Prefiksi se u imperativu elidiraju kako bi se ovaj oblik razgraničio s glagolom koji stoji u aktivu ili pasivu.

¹² Vidjeti: Ş. Salīm-al-Fāhīrī, op. cit., 69-71.

Međutim, postavlja se pitanje koliko su korektne ovakve interpretacije, ne toliko s aspekta vjerodostojnosti iznesenih podataka, jer se oni, u osnovi, čine tačnim, koliko s aspekta nedovoljno argumentiranih pojašnjenja i njihovih uopćavanja. Ovako pojednostavljene, one su, svakako, lakše za interpretaciju i usvajanja, ali, imajući u vidu drugačija mišljenja nekih klasičnih arapskih lingvista, savremenih arabista, te neke druge morfološke oblike datih glagolskih vrsta u kojima sastavno hemze-*wašla* biva zamijenjeno drugim prefiksima, logično pitanje jeste kojim afiksom se zaista proširuje glagolska osnova, tj. da li je to npr. samo prefiks ِ ili prefiks َ , da li je to prefiks ِست ili ِست i sl., te u kojoj mjeri *wašla*, zaista, participira u kreiranju novog značenja?

Prema mišljenju 'Abū 'Uṭmāna al-Māzinīja, koji se poslije *Sībawayha* smatra jednim od najpoznatijih klasičnih arapskih lingvista,¹³ autora poznatog djela iz oblasti morfologije *Kitāb at-tašrīf* (كتاب التصريف) na koju je *Ibn Ğinnī* napisao poznati komentar *al-Munšif* (المنصف), npr. VII vrsta glagola se formira kada se na glagolsku osnovu dodaje prefiks ُ , VIII vrsta kada se na osnovu dodaje infiks َ , IX kada se zadnji konsonant glagolske osnove udvoji, X vrsta kada se na osnovu doda prefiks ِست , XI kada se na osnovu doda infiks ِ i udvoji se zadnji konsonant i sl.¹⁴ S obzirom na to da su ovi prefiksi bez vokala i da usljed pojave infiksa i udvajanja krajnjeg konsonanta, unutar paradigme dolazi do vokalske preraspodjele, usljed čega prvi konsonant date glagolske vrste ostaje bez vokala, a poznato je da izgovor ne može započeti takvim konsonantom, naknadno se uvodi sastavno hemze-*wašla* kako bi se olakšao ili omogućio izgovor date riječi.¹⁵

¹³ Njegovo puno ime je Bakr ibn Muḥammad 'Abū 'Uṭmān-al-Māzinī i umro je 249. godine po Hidžri, tj. 971. godine po Novom kalendaru. Više informacija o ovom poznatom klasičnom gramatičaru i njegovom djelu vidjeti: M. 'Abd-al-Ḥāliq 'Azīma, *al-Muġnā fī at-tašrīf al-'af'āl*, Dār al-ḥadīṭ, al-Qāhira, 1996, 13-19.

¹⁴ Vidjeti: *Ibn Ğinnī, al-Munšif*, Taḥqīq: Muḥammad 'Abd-al-Qādir, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Beyrūt, 1999, 95-110.

¹⁵ Caspari, također, smatra da se sastavno hemze uvodi u proširene glagolske vrste *nakon* spomenutih afiksa s ciljem udovoljenja fonetskim zakonitostima arapskog jezika, odnosno kako bi se olakšao izgovor konsonanta bez vokala koji, prema njegovom mišljenju, gubi svoj vokal kada se, npr. u VIII vrsti uvede slogotvorni infiks َ , ili kada se u X vrstu uvede prefiks ِست pri čemu se vokal

Dakle, njezina pojava čisto je fonetski uvjetovana i zato mislimo da, u formalnom kreiranju proširenih glagolskih vrsta, sastavno hemze ne bi trebalo smatrati sastavnim dijelom spomenutih gramatičkih afiksa i dovoditi ga u istu ravan s njima.

Mislimo da je situacija ista i s aspekta značenja. Refleksivno značenje VII vrste kreira prefiks *و*, recipročno, refleksivno, ili neko drugo značenje VIII vrste kreira infiks *ء*, refleksivno, ili značenje molbe X vrste kreiraju prefiksi *ست*, itd. Kao dokaz za ove naše tvrdnje mogu poslužiti npr. oblici prezenta, zavisnog ili skraćenog načina, prohibitiva, participa aktivnog bilo kojeg glagola koji u perfektu bilježi pojavu *wašle*, npr. *يَنْدَفِعُ، أَنْ تَكْتَسِبُوا، لَمْ يَرَمَ، لَا تَسْتَخْرِجُوا،* ... *يَخْضَرُ،* ... u kojima semantičko značenje glagola ostaje nepromijenjeno iako *wašla*, zbog drugačijih fonetskih okolnosti, sada, ni u jednom od ovih oblika, ne participira, ni formalno, a ni fonetski.

Kao drugi dokaz može nam poslužiti i sam oblik perfekta u aktivu ili pasivu umetnut u neki kontekst kada nema nikakvih promjena u semantičkom značenju glagola, iako *wašla* bilježi samo formalnu, ali ne i fonetsku realizaciju, npr.: *غَضِبَ عِثْمَانُ وَ أَحْمَرَّ وَجْهَهُ* [Gāḍiba 'Utmānu waḥmarra waḡhuhu], ili *أَدْجَلَ الطَّلَابُ وَ امْتَحَنُوا* ['Udḥilaṭṭulābu wamtaḥinū].

Dakle, sastavno hemze-*wašla*, ili konektivni 'alif, nema uticaja na formiranje semantičkog značenja, ali mu se može pripisati učešće u formiranju nekih gramatičkih svojstva glagolskih oblika. Iako se prvenstveno uvodi u riječ iz čisto fonetskih razloga, ono je formalni pokazatelj i temporalne vrijednosti glagola – perfekta; glagolskog stanja u perfektu – aktiva, odnosno pasiva, te glagolskog načina – imperativa osnovne i svih drugih glagolskih vrsta koje bilježe njegovu pojavu što ga opredjeljuje kao zasebnu vrstu *flektivnog afiksa*.

---

prvog konsonanta glagolske osnove pomijera na prethodni morfem bez vokala pa dobijemo formu *سَتَنْعَلُ* koja, zbog prvog morfema bez vokala */س/*, zahtijeva uvođenje sastavnog hemzeta – *اِسْتَنْعَلُ*. Također, smatra da, npr. u IX vrsti, zbog udvajanja trećeg konsonanta, dolazi do pomijeranja akcenta na pretposljednji slog pri čemu se prvi konsonant mnogo brže izgovara i tako gubi svoj vokal što zahtijeva uvođenje *wašle*. Vidjeti: W. Wright, *A grammar of the Arabic language* translated from the German of Caspari, and edited with numerous additions and corrections by W. Wright, Third editions, Librairie du Liban, Beirut, 1974, I, 40-49.

elidirani treći konsonant bude [و], iako smatra da to može biti i konsonant [ي].²² Prema Laneu, etimologija ove riječi je يَبِي jer smatra da je glagolski oblik يَبِي frekventniji od oblika يَبِي, ili يَبِي zbog plurala يَبِي, a prema njemu, *az-Zağğāgī* dopušta i mogući oblik يَبِي.²³ *Al-Ḥamlāwī* smatra da *wašla* u ovoj riječi stoji kao zamjena za [و] jer je njezina osnova يَبِي, a kao dokaz za to navodi opće mišljenje da je elidiranje konsonanta [و] mnogo češće od elidiranja konsonanta [ي], da je [ت] npr. u riječi بنت češća zamjena za konsonant [و] nego za [ي], kao i često korišten izraz يَبِي.²⁴

- مَبِي je sinonim za riječ مَبِي s dopunskim konsonantom [م] kojeg arapski gramatičari smatraju svojevrsnim pojačanjem (التوكيد) kao što je npr. u riječi مَبِي koja je sinonim za مَبِي.²⁵ *Ibn Ğinnī* isključuje mogućnost da je ovaj konsonant zamjena za elidirani treći korijeni konsonant jer u tom slučaju ne bi došlo do pojave *wašle* kao njegove realne zamjene. Prema Laneu, ovakav oblik ima dvostruku deklinaciju, odnosno mijenjaju se padežni nastavci oba zadnja konsonanta: هذا مَبِي، رأيت مَبِي، مَبِي مَبِي، ili konsonant [ن] u svim padežima bilježi vokal [a]: مَبِي مَبِي، رأيت مَبِي، مَبِي مَبِي.
- مَبِي – prema *Sībawayhu* imenica nastala od riječi مَبِي kojoj je za oznaku ženskog roda uveden sufix [ه], odnosno مَبِي gdje sastavno hemze-*wašla* također stoji kao zamjena za [و].²⁶
- مَبِي – prema klasičnim gramatičarima mogući oblici iz kojih se razvila ova imenica su مَبِي، مَبِي، مَبِي gdje sastavno hemze-*wašla* stoji kao zamjena za elidirani

²² ibid., 90.

²³ Lane, *An Arabic – english lexicon*, book I.

²⁴ 'Aḥmad-al-Ḥamlāwī, op. cit., 259.

²⁵ ibid. 260; Ḥ. Maḥmūd-al-Bayyā', op. cit., 217.

²⁶ Ibn Manzūr, op. cit., 89.

konsonant [و].²⁷ *Al-Hamlāwī* prinosi mišljenje protagonista basrijske škole koji smatraju da se ova imenica razvila iz oblika السَّمُو, dok protagonisti kufijske škole smatraju da je taj prvobitni oblik bio الوَسْمُ što većina arapskih gramatičara ne prihvata kao realnu mogućnost.

- إِنْثَان، إِنْثَان – sastavno hemze je zamjena za treći elidirani konsonant [ي] koji stoji u osnovi glagolskog oblika نُثِيْت.²⁸ Prema *Ibn Manzūru*, نُيِّ je osnova iz koje su derivirani ovi oblici.²⁹
- اِسْت – sastavno hemze-*wašla* je zamjena za elidirani korijenski konsonant [ه] koji se javlja u deminutivu ove riječi - سْتَيْهَة , ili obliku množine اِسْتَاه. Izraz سَتَّة , ili češće سَتَه، سَتَه، se smatra osnovom ove imenice, a prema *Ibn al-Hāğibu*³⁰ treći konsonant se elidira jer se njegov izgovor poslije konsonanta bez vokala [ت] smatra teškim. Pri tome prvi konsonant ostaje bez vokala što implicira pojavu *wašle*.³¹
- اِمْرَأَة، اِمْرَأَة – njihova osnova je riječ مَرَّة , odnosno مَرَّة za ženski rod kako se, uostalom, i upotrebljavaju kada su determinirane. Prema tumačenjima arapskih gramatičara, zbog vrlo česte upotrebe ovih izraza, dopušta se da konsonant hemze [ء], zbog teške artikulacije, bude elidiran. U muškom rodu se njegovi

²⁷To je mišljenje Ibn Ğinnīja i Ibn Manzūra koji prenosi mišljenje *az-Zağğāğā*, *al-Ġawhariya* te *al-Hamlāwīja* koji se poziva na mišljenje *Sibawayha*.

²⁸ Maḥmūd-al-Bayyā‘, op. cit., 218; Ibn Ğinnī, op. cit., 83. Oni smatraju da je izgovor konsonanta [و] u ovakvim fonetskim okruženjima težak te se pristupilo njegovom elidiranju što je dovelo do vokalske preraspodjele koja je prvi konsonant [س] ostavila bez vokala. U svrhu olakšanja izgovora uvodi se *wašla* koja se tretira kao fonetska *nadoknada* za elidirani konsonant.

²⁹ Ibn Manzūr, op. cit., 117.

³⁰ ‘Uṭmān ibn al-Hāğib, živio u periodu od 1175-1249. godine n.e. i autor je poznatih gramatičkih djela *al-Kāfiyya* iz sintakse i *aš-Šāfiyya* iz morfologije koja su često citirana od strane i klasičnih i savremenih arapskih lingvista i orijentalista.

³¹ Maḥmūd-al-Bayyā‘, op. cit., 220.

padežni nastavci prenose na prethodni konsonant [ر] što rezultira oblicima المرء، المرء، المرء، dok u obliku za ženski rod المرءة konsonant [ر], zbog karakterističnog sufiksa za ženski rod, ne mijenja svoj padež.³² U obliku za muški rod, dopušteno je da se ovakva padežna pomijeranja prema srednjem konsonantu zadržavaju i onda kada je hemze prisutno kao treći konsonant, npr. هذا امرؤ، رأيتُ امرأً، مررتُ بامرئٍ.³³ Prema *Ibn Ğinnīju*, ove imenice se zbog mogućeg elidiranja jednog konsonanta i spomenutih vokalskih pomijeranja smatraju slabim, te se stoga, kada su nedeterminirane, i pored toga što nije elidiran zadnji konsonant, uvodi *wašla* kao sigurna zamjena za, kako *al-Hamlāwī* kaže „očekivano i dopušteno elidiranje“ hemzeta.³⁴

- أَيْمَنُ stoji samo u zakletvi اَيْمَنُ اللهُ (*Tako mi Allaha!*), a mišljenja arapskih gramatičara, vezano za prirodu i porijeklo inicijalnog hemzeta ove interjekcijske riječi su podijeljena. Tako protagonisti Kufijske škole smatraju da je اَيْمَنُ množina od riječi يَمِينُ te da je ovo hemze po svojoj etimologiji *rastavno*, ali je usljed česte upotrebe oslabilo i poprimilo odlike sastavnog hemzeta. Ovakvo mišljenje zastupa i *Ibn Ğinnī*, a prema navodima *al-Ġawharīja*, koje prenosi *Ibn Manzūr*, ovakav stav imaju i *Ibn Kīsān* i *Ibn Durustawayh*.³⁵ Nasuprot njima, *Sībawayh*, čije mišljenje u ovom pogledu propagiraju protagonisti Basrijske škole,

³² Uporediti *Ibn Ğinnī*, op.cit., 86. i *Ibn Manzūr*, op.cit., 156.

³³ To je zbog *mogućeg* elidiranja hemzeta, a prema navodima *Ibn Manzūra* moguća su još dva tipa deklinacije ove imenice muškog roda. Prva je da konsonant [ر] kroz sva tri padeža bude pokrenut vokalom *a* هذا امرأً، رأيتُ امرأً، مررتُ بامرئٍ; a druga, vokalom *u*: هذا امرؤ، رأيتُ امرؤاً، مررتُ بامرئٍ. Ibid., 156.

³⁴ *Ibn Ğinnī*, op. cit., 86-87; 'Aḥmad-al-Hamlāwī, op. cit., 259. O deklinaciji riječi امرؤ، također, vidjeti kod: *Ibn 'Aqīl*, *Šarḥ Ibn 'Aqīl*, IV, 208; Caspary; op. cit., I, 20.

³⁵ *Ibn Ğinnī*, op. cit., 85; *Ibn Manzūr*, op.cit., 463. *Ibn Kīsān* se smatra utemeljivačem Bagdadske škole. Umro je 911. godine n.e. i autor je nekoliko poznatih djela iz gramatike. *Ibn Durustawayh* je poznat po djelu *al-Hidāya fī an-naḥw*. Umro je 958. godine n.e.

smatra da je اَيْمَنُ imenica u jednini koja svoju etimologiju ima u riječi اَيْمَنُ kao sinonimu za riječ بَرَكَة , te da je ovo hemze *sastavno*, a kao dokaz za to navodi se mogućnost da ono, iako rijetko, stoji kao vokal [i], tj. اَيْمَنُ اللهُ.³⁶ Ovo je jedina imenica u kojoj sastavno hemze-*wašla* stoji kao, uvjetno rečeno, *vokal [a]*, što je uvjetovano nepostojanjem paradigme s vokalskom raspodjelom اِفْعُلْ. Vokal [u] je, također, isključen zbog mogućeg miješanja s glagolskim oblicima. Javlja se i u skraćenim oblicima kao što su: اَللّهُ، اُمُّ اللّهِ، اُمُّ اللّهِ، اُمُّ اللّهِ، اُمُّ اللّهِ.

2.3. *Wašla kod partikula*

Jedina partikula koja bilježi pojavu sastavnog hemzeta-*wašle* jeste određeni član اَل. U savremenim interpretacijama, ovo hemze se u svojoj osnovi smatra *sastavnim* za razliku od klasičnih interpretacija u kojima se ono ocjenjuje različito. Naime, dilema koja je podijelila mišljenja klasičnih gramatičara jeste šta u osnovi zaista predstavlja određeni član: da li samo konsonant [ʔ], ili hemze i ovaj konsonant, odnosno forma اَل. *Sībawayh*, čije mišljenje, između ostalih, slijedi i *Ibn Ğinnī*, smatra da je to samo konsonant [ʔ] koji zbog činjenice da nema svoj vokal, kao pomoćnu fonetsku sekvencu dobija hemze definirano kao *sastavno*. On ga poistovjećuje sa hemzetom riječi اَيْمَنُ koje smatra *sastavnim*, a svoje uvjerenje opravdava i činjenicom da se ono u nekim dijalektima, u posebnom fonetskom okruženju, može elidirati i npr. umjesto اَلْاَحْمَرُ kazati اَحْمَرُ. Prema *Sībawayhu*, ovdje je sastavno hemze vokal [a] kako bi se mogla napraviti razlika u odnosu na imenske i glagolske oblike.³⁷

S druge strane, *al-Ḥalīl ibn Aḥmad*, pak, smatra da se određeni član, u osnovi, sastoji od konsonanta [ʔ] i hemzeta koje on definira kao *rastavno*, dakle اَل , ali smatra da je ono, zbog veoma česte upotrebe člana, oslabilo, te da se zbog toga, kada se nađe u nekom kontekstualnom okruženju, elidira.³⁸

³⁶ Maḥmūd-al-Bayyā‘, op. cit., 221-222.

³⁷ *Sībawayh*, III, 324, IV, 148-149; *Ibn Ğinnī*, op. cit., 95.

³⁸ Vidjeti K. Bišr, op. cit., 168-171.

S obzirom na činjenicu da se najveći umovi arapske lingvistike nisu mogli usaglasiti oko etimologije ovog hemzeta, da li je ono u osnovi *sastavno* ili *rastavno*, smatramo da mi nismo u poziciji da na ovom mjestu o tome dajemo konačan sud. Za nas je bitna druga činjenica, a to je da se ono danas poima i interpretira kao sastavno hemze, što znači da ne bilježi dodatnu oznaku za konsonant hemze, te da se u kontekstualnom okruženju elidira.

Također, trebalo bi istaknuti da je jedno od važnih morfoloških obilježja sastavnog hemzeta-*wašle* i to da ono kao vezani gramatički morfem i u zasebnim kontekstualnim okruženjima bilježi, s jedne strane samo fonetsko, a s druge strane i formalno elidiranje što je uvjetovano prirodom postojećeg sloga ili frekventnom upotrebom. To je veoma bitno za potpuno i korektno animiranje arapskog ortografskog sistema zbog čega ovakve interpretacije zaslužuju i zasebno mjesto.

LITERATURA

- ‘Abd-at-Tawāb, Ramadān: *Mušmila al-hamza al-‘arabiyya*, aṭ-ṭab‘a al-‘ulā, Maktaba al-ḥāngī, al-Qāhira, 1996.
- ‘Aḍīma, ‘Aḥmad ‘Abd-al-Ḥālid: *al-Muḡna fī taṣrīf al-‘af‘āl*, aṭ-ṭab‘a al-‘ulā, Dār al-ḥadīṭ, al-Qāhira, 1996.
- al-‘Ānī, Selmān Ḥasan: *at-Taškīl aṣ-ṣawṭī*, aṭ-ṭab‘a al-‘ulā, an-Nādī al-‘adabī al-ṭaqāfī, Ġidda, 1983.
- ‘Anīs, ‘Ibrāhīm: *al-‘Aṣwāt al-‘arabiyya*, aṭ-ṭab‘a aṭ-ṭālila, Dār an-naḥḍa al-‘arabiyya, al-Qāhira, 1961.
- ‘As‘ad-an-Nādīri, Muḥammad: *Naḥw al-luḡa al-‘arabiyya*, aṭ-ṭab‘a aṭ-ṭāniya, al-Maktaba al-‘aṣriyya, Beyrūt, 1997.
- al-Fāḥirī, Šāliḥ Salīm: *‘Ilm at-taṣrīf al-‘arabī*, ELGA, Malta, 1999.
- al-Ġabūrī, Suhayla: *‘Aṣl al-ḥaṭṭ al-‘arabī*, Baġdād, 1977.
- al-Ḥāmlāwī, ‘Aḥmad: *Šadā al-‘arf fī fann aṣ-ṣarf*, aṭ-ṭab‘a aṭ-ṭālīṭa, Taḥqīq: ‘Alā’-ad-Dīn ‘Aṭiyya, Maktaba dār al-bayrūtī, 2000.
- Hārūn, ‘Abd-as-Salām: *Qawā‘id al-‘imlā’*, Maktaba al-ḥāngī, al-Qāhira, 1988.
- Ḥasan-al-‘Ānī, Selmān: *at-Taškīl aṣ-ṣawṭī fī al-luḡa al-‘arabiyya*, aṭ-ṭab‘a al-‘ulā, an-Nādī al-‘adabī al-ṭaqāfī, Ġidda, 1983.
- Ibn Ġinnī, ‘Abū-al-Faṭḥ ‘Uṭmān: *al-Munṣif – šarḥ li Kitāb at-taṣrīf li ‘Abī ‘Uṭmān-al-Māzinī*, Taḥqīq: Muḥammad ‘Abd-al-Qādir, aṭ-ṭab‘a al-‘ulā, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Beyrūt, 1999.

- Ibn Hišām-al-'Anšārī, Ğamāl-ad-Dīn: *'Awḍaḥ al-masālik 'ilā 'Alfiyya Ibn Mālik*, I-III, Taḥqīq: Hādī Ḥasan Ḥammudī, aṭ-ṭab'a aṭ-ṭālīṭa, Dār al-maktab al-'arabī, Beyrūt, 1996.
- Ibn 'Aqīl, 'Abd-Allāh: *Šarḥ Ibn 'Aqīl 'alā 'Alfiyya Abī 'Abd-Allāh Muḥammad Ğamāl-ad-Dīn Ibn Mālik*, I-IV, aṭ-ṭab'a al-'išrūn, Dār at-turāt, al-Qāhira, 1980.
- Ibn Mālik, Muḥammad 'Abd-Allah: *aš-Šarḥ al-'awğaz fī mā yahmuz wa fī mā lā yahmuz*, Taḥqīq: Husayn-al-Bawāb, Dār al-'ulūm, ar-Riyāḍ.
- Ibn Manzūr, Ğamāl-ad-Dīn Muḥammad: *Lisān al-'Arab*, I-XV, aṭ-ṭab'a al-'ūlā, Dār šādir, Beyrūt, 1990.
- 'Ibrāhīm, 'Abd-al-'Alīm: *al-'Imlā' wa tarqīm fī al-kitāba al-'arabiyya*, 'Ālam al-kutub, al-Qāhira, 1975.
- Janković, Srđan: *Diglosija u savremenom arapskom na materijalima književnog arapskog i egipatskog kolokvijalnog arapskog*, (doktorska disertacija), Sarajevo, 1975.
- Lane, Eduard William: *An Arabic-english lexicon*, I, by Williams and Norgate, Librairie du Liban, Beyrut, 1980.
- Maḥmūd-al-Bayyā', Ḥaldiyya: *al-Hamza fī al-luğa al-'arabiyya*, aṭ-ṭab'a al-'ūlā, Dār wa Maktaba al-Hilāl, Beyrūt, 1995.
- Muḥammad-al-Ḥarāt, Aḥmad: *al-Hamza fī al-'imlā' al-'arabī – al-mušmila wa al-ḥall*, Dār al-qalam, Dimašq, 1994.
- Riđanović, Midhat: *Jezik i njegova struktura*, Prvo izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1985.
- Sībawayh, 'Abū Bišr 'Amr ibn 'Uṭmān ibn Qanbar: *al-Kitāb*, I-V, Šarḥ wa taḥqīq: 'Abd-as-Selām Muḥammed Hārūn, aṭ-ṭab'a aṭ-ṭālīṭa, Maktaba al-ḥāniğī, al-Qāhira, 1988.
- aṭ-Ṭabā', 'Amr Fārūq: *al-Wasīṭ fī qawā'id al-'imlā' wa al-'inšā'*, aṭ-ṭab'a al-'ūlā, Maktaba al-ma'ārif, Beyrūt, 1993.
- at-Tūnī, Mušṭafā: *al-Hamza fī al-luğa al-'arabiyya*, "Dirāsāt luğawiiyya", Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, 1990.
- Wright, William: *A grammar of the Arabic language* translated from the German of Caspari, and edited with numerous additions and corrections by W. Wright, Third editions, Librairie du Liban, Beirut, 1974.

Ya'qūb, 'Amīl Bedī' : *al-Margī' fī al-'imlā'*, Ğurūs burs, Tarābulus, 1994.

خصائص تفسيرات همزة الوصل على مستوى الصرف

خلاصة البحث

تُعدّ همزة الوصل وحدة خاصّة من الوحدات الصرفيّة المتّصلة. إنّ دورها الأصليّ مشترط بالقواعد الصوتيّة الفونولوجيّة و هو ظاهرٌ في تسهيل نطق الكلمة التي يُؤتّى بهذا الصوت فيها حين تؤثر على تغييراتها النحويّة الشكليّة إلى حدّ ما ، لكن بدون التأثير على تكوين معناها الجديد.

يُنتج إهمال تفسيراتها الصرفيّة في المكان الخاصّ في كتب النحو و خلال التدريس مطابقة صفات همزة الوصل بصفات همزة القطع و تتضمّن هذه المطابقة التغيّرات في إملاء همزة الوصل و سوء فهمها عند الطلاب. إنّ همزة الوصل حرف من حروف الزيادة و هي صفة خاصّة بصيغ الأفعال المعيّنة. أمّا بعض الأسماء فدور همزة الوصل فيها هو الإبدال الشكليّة للحرف الثالث النّهائيّ الذي قد حُذف منها. يُشترط إدخال همزة الوصل بلام التعريف "أل" بقواعد التّركيب المقطعيّ في اللّغة العربيّة. تُحذف همزة الوصل في السّياق المعيّن و يكون هذا الحذف إمّا صوتيّا أو شكليّا. يتوقّف هذا على القواعد الفونولوجيّة و الصرفيّة الخاصّة.

CHARACTERISTICS OF CONNECTING HAMZA-WASLA INTERPRETATIONS AT THE MORPHOLOGICAL WORD LEVEL

Summary

Connecting hamza-wasla is defined as a special type of a bound grammatical morpheme. Its primary function is conditioned by phonetically-phonological rules and is manifested through facilitating the pronunciation of a certain word when, to a certain extent, it has some function in formally-grammatical changes but not in the creating a new meaning.

General lack of its individual morphological interpretations results in identifying connecting hamza with disconnecting one. It further implicates its orthographic variation and misunderstanding.

Connecting hamza-wasla as an inflectional affix is a feature of certain types of verbs and their individual forms. For some nouns it is a formal compensation for elided third consonant, and its manifestation in definite article is also conditioned by the rules of Arabic syllable structure. Phonetic, and in some cases formal, elision of connecting hamza as a bound grammatical morpheme is specific in certain context, such as middle position.